

ства України // Право України. – 1992. – №7 – С. 12-14. **7.** Суржисинський М.І. Інститут громадянства України: конституційно-правовий аспект: Монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Наукова думка, 2011. – 214 с. **8.** Тодика Ю.М. Громадянство України: конституційно-правовий аспект: Навч. посіб. – Х.: Факт, 2002. – 254 с. **9.** Чалий П.Ф. Елемент державності – інститут громадянства // Політика і час. – 2001. – № 1. – С. 38-46. **10.** Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65. **11.** Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть. – М., 1996. **12.** *Науково-практичний коментар Закону України «Про громадянство України».* – К., 2002. – 251 с.

УДК. 342.53

Т. Д. КАДУК

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Досліджуються особливості парламентського контролю за функціонуванням органів виконавчої влади в Україні як одного з основних напрямів контрольної діяльності Верховної Ради України. Розглядаються проблеми конституційно-правового регулювання реалізації парламентом України контрольних повноважень за діяльністю українського уряду, формуються висновки та пропозиції щодо їх вирішення. Робиться висновок про те, що здійснення парламентського контролю за діяльністю органів виконавчої влади об'єктивно зумовлене органічним поєднанням принципу законності з принципом поділу влади, що передбачає підконтрольність виконавчої влади органу законодавчої влади.

Ключові слова: механізм стримувань і противаг, парламентський контроль, складові парламентської контрольної діяльності.

Кадук Т. Д. Проблемы реализации парламентского контроля за деятельностью исполнительной власти в Украине

Рассматриваются особенности парламентского контроля за функционированием органов исполнительной власти в Украине как одного из основных направлений контрольной деятельности Верховной Рады Украины. Рассматриваются проблемы конституционно-правового регулирования реализации парламентом Украины контрольных полномочий за деятельностью украинского правительства, формулируются выводы и предложения по их решению. Делается вывод о том, что осуществление парламентского контроля за деятельностью органов исполнительной власти объективно обусловлено органическим сочетанием принципа законности и принципа разделения властей, предусматривающего подконтрольность исполнительной власти органу законодательной власти.

Ключевые слова: механизм сдержек и противовесов, парламентский контроль, составные парламентской контрольной деятельности.

Kaduk T. D. Problems of parliamentary control over the executive power in Ukraine

This article investigates features of parliamentary control over the functioning of the executive power in Ukraine, as one of the main directions of the controlling activities of the

© КАДУК Тарас Дмитрович – здобувач кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Verkhovna Rada of Ukraine. Some consideration is given to the challenges of the constitutional-legal regulation of the implementation of the Ukrainian parliament controlling powers over the activities of the Ukrainian government, formulated conclusions and proposals for their solution. The conclusion is that the exercise of parliamentary control over the executive bodies objectively caused by organic combination of the principle of legality with the principle of separation of powers that provides accountability executive legislature.

Key words: *mechanism of checks and balances, parliamentary control, components of the parliamentary control.*

Проблема парламентського контролю як об'єктивного суспільного явища завжди існувала й існує в усіх країнах і має різні шляхи вирішення. Парламент, приймаючи закони, має контролювати їх виконання органами виконавчої влади, консолідувати зусилля на подолання перешкод, а також визначати завдання контролю та механізм його здійснення. Саме парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади завжди спрямований на створення таких умов, які сприяли б підвищенню ефективності виконання державних завдань та функціонуванню всіх структур і службовців органів державної влади в межах закону. У цьому зв'язку зазначимо, що представницька, установча та номінаційна функції парламенту мають відповідну нормативно-правову базу та практичну реалізацію, посідають певне місце у законопроектній діяльності, натомість контрольна діяльність парламенту регламентована фрагментарно, колізійно, неповно щодо окремих суб'єктів, які мають повноваження з парламентського контролю, або врегульована застарілим законодавством. До того ж і науковці тривалий час не приділяли належної уваги цій проблематиці. У більшості випадків науковці сконцентровували увагу на дослідженнях сфер державного контролю (В.Б. Авер'янов, А.З. Георгіца, А.М. Колодій, В.Ф. Опришко, М.П. Орзіх, А.О. Селіванов, О.Ф. Фріцький, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та ін.). Набагато пільніше у цьому напрямі працюють зарубіжні фахівці (Р. Ален, Г. Бребан, Б. Гурне, Ж. Зіллер, А. Сільвестрак, Я. Хагвал та ін.). Водночас більш глибокого дослідження потребують проблеми забезпечення ефективної реалізації контрольної функції парламенту щодо діяльності підконтрольних йому владних органів, насамперед органів виконавчої влади як таких, на які безпосередньо покладається конституційний обов'язок щодо забезпечення реалізації законів та інших, прийятих Верховною Радою України, правових актів. З огляду на це метою пропонованої статті є дослідження деяких теоретичних та практичних питань здійснення парламентського контролю за діяльністю уряду України та інших органів виконавчої влади.

Як відомо, у механізмі стримувань і противаг невід'ємну складову становить система державного контролю, складовою якої є парламентський контроль. Одним із найважливіших завдань українського парламенту є забезпечення реального й ефективного контролю за діяльністю виконавчої влади. Адже у безпосередньому віданні виконавчої влади знаходяться значні людські, економічні, фінансові, інформаційні ресурси, а також реальні важелі управління державними інститутами, у тому числі силовими структурами. Зважаючи на це, виконавча влада об'єктивно має можливість піднятися над іншими гілками влади, утвердитися як авторитарна влада, особливо в умовах, коли не розроблені й не застосовуються відповідні гарантії щодо забезпечення законності у діяльності цієї гілки влади. У таких умовах стає нереальним функціонування органів виконавчої влади саме як важливого елемента державного механізму, який покликаний забезпечувати ефек-

тивне й раціональне управління у різних сферах життєдіяльності країни. Проблема налагодження дієвого парламентського контролю за діяльністю виконавчої влади вимагає особливої уваги. Відомий російський науковець А. Мішин, аналізуючи питання парламентського контролю, зазначав, що контроль за діяльністю уряду є одним з найважливіших повноважень парламенту. Лише для демократичного режиму властивим є парламентський контроль за діяльністю уряду¹. Такої позиції дотримується і вітчизняний вчений-державознавець В. Сіренко, який неодноразово зауважував, що «без дієвого парламентського контролю правової держави ми не збудуємо»².

Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади можна визначити як врегульовану правовими нормами діяльність Верховної Ради України щодо виявлення відповідності змісту, форм, методів, результатів діяльності органів виконавчої влади, їх керівників та інших посадових осіб Конституції України, вимогам законів. Головне завдання парламентського контролю полягає, однак, не в тому, щоб фіксувати недоліки та порушення, а в тому, щоб на підставі виявлених недоліків вживати реальних та дієвих заходів щодо їх усунення, з'ясувати їх причини та вживати заходів щодо запобігання їх у майбутньому шляхом надання відповідних зауважень та, якщо це необхідно, внесення змін та доповнень до чинного законодавства, розробки заходів щодо нейтралізації виявлених порушень. Метою здійснюваного парламентом України контролю щодо функціонування виконавчої влади, насамперед найвищого органу в її системі – уряду України, є забезпечення відповідності їх діяльності завданням, приписам, які визначені в законах України, прийнятих єдиним органом законодавчої влади. Функція парламентського контролю реалізується ВР України у межах, визначених насамперед Конституцією України. Згідно з Конституцією України щодо діяльності виконавчої влади ВР України здійснює, зокрема, контроль за: виконанням Державного бюджету України, діяльністю КМ України, використанням іноземних позик, надходженням коштів до Державного бюджету та їх використанням тощо (пункти 4, 13, 14 статей 85, 87, 98, 113, 115). Отже, парламент України має значний обсяг визначених Конституцією України контрольних повноважень щодо функціонування органів виконавчої влади. ВР України здійснює контроль за діяльністю уряду України, інших органів виконавчої влади через заслуховування звітів КМ України про його роботу, звітів міністрів щодо ситуації у підвідомчих їм сферах, у процесі проведення парламентських слухань та днів уряду в парламенті, через діяльність відповідних парламентських комітетів, тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісій, шляхом подання депутатських запитів та звернень до уряду, окремих міністрів з питань їхньої діяльності тощо. Реалізація українським парламентом встановлених у законодавстві контрольних повноважень спрямована на здійснення дієвого парламентського контролю щодо функціонування уряду України, інших органів виконавчої влади у всіх сферах їхньої діяльності. У країнах з парламентськими і змішаними формами правління важливою санкцією у разі виявлення суттєвих порушень у діяльності уряду як вищого органу в системі органів виконавчої влади є відставка як засіб колективної або індивідуальної відповідальності уряду перед парламентом. Водночас наслідком здійснення парламентського контролю може бути застосування й інших видів юридичної відповідальності, зокрема кримінальної. У таких випадках парламентський контроль спричиняє також відповідні дії інших уповноважених органів державної влади. Однак за усталеною конституційною теорією і

практикою притягненню уряду до політичної відповідальності перед парламентом має передувати здійснення власне парламентського контролю за його діяльністю. Найчастіше формою такого контролю є так звана **інтерпеляція**. Зміст інтерпеляції як форми відповідного контролю в різних країнах дещо різняться, проте головний її смисл є загальним: дати певній частині депутатського корпусу (тобто опозиції) можливість звернутися з колективним письмовим запитом до уряду або до його окремого члена і зобов'язати їх надати розгорнуту письмову відповідь на цей запит, яка обов'язково обговорюється в парламенті. За наслідками такого обговорення може бути поставлене питання про недовіру уряду, що, як правило, і відбувається. Конституції розвинених держав світу визначають процесуальні строки, які супроводжують увесь процес інтерпеляції³. Однак головним є те, що інтерпеляція слугує оприлюдненню наслідків урядової діяльності, гласності в роботі органів законодавчої і виконавчої влади і, врешті-решт, підконтрольності уряду, парламентові. Саме така підконтрольність передбачена ч. 2 ст. 113 Конституції України. Вважаємо, що саме інтерпеляція є необхідним інструментом, який має бути застосований у здійсненні контролю Верховною Радою України за Кабінетом Міністрів України, а для цього, безперечно, потрібно передбачити на законодавчому рівні зміст і можливості її використання (звісно, насамперед у Конституції України). Як правильно зазначається у юридичній літературі, за змістом поняття інтерпеляції може бути адресоване як окремому члену, так і уряду в цілому, а тому важливо, щоб Конституція України передбачала можливість вираження недовіри парламентом не тільки Кабінету Міністрів України, а й його окремим членам, а також керівникам інших центральних органів виконавчої влади, не включених до складу Кабінету Міністрів України. Зокрема, В.Ф. Погорілко стверджував, що інтерпеляція може бути дієвим засобом контролю за діяльністю уряду з боку опозиції. Іноді в результаті інтерпеляції парламент висловлює вотум недовіри окремим міністрам чи всьому урядові⁴. На думку Д.С. Ковриженко, значення процедури інтерпеляції зростає в умовах політичної нестабільності, коли за результатами інтерпеляцій парламент може висловлювати вотум недовіри як уряду в цілому, так і окремому його члену. Хоча ефективність процедури інтерпеляції прямо залежить від рівня підтримки уряду парламентом і, більш того, може використовуватися урядом для формального схвалення власного курсу⁵. Водночас зауважимо, що можливі й інші зміни до Конституції, пов'язані з уточненням змісту контрольної функції парламенту.

У юридичній літературі висловлюється слушна думка про те, що поняття парламентського контролю, здійснюваного Верховною Радою України, потребує уточнення і наукового тлумачення. По-перше, це поняття слід вважати таким, що охоплює всі види і форми відповідного контролю. По-друге, парламентський контроль може здійснюватися як Верховною Радою України безпосередньо, так і через її органи (комітети) та посадові особи (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини). Парламентський контроль може також здійснюватись від імені Верховної Ради України утворюваним нею органом (Рахункова палата). По-третє, найважливішим об'єктом парламентського контролю є діяльність органів виконавчої влади, насамперед Кабінету Міністрів України, а також окремих міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Інакше кажучи, здійснення парламентського контролю в усіх його видах і формах направлене насамперед на виконавчу владу в процесі її реалізації. По-четверте, передбачений Конституцією контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України є основним ви-

дом парламентського контролю. Тобто вищенаведені поняття «здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України» і поняття «здійснення парламентського контролю» співвідносяться між собою як спеціальне і загальне. По-п'яте, юридичні наслідки застосування різних видів і форм парламентського контролю є різними. Різною може бути і юридична відповідальність, яка наставатиме за цими наслідками. Відповідно, з огляду на наведене слід внести зміни до законодавства, особливо щодо питання уточнення статусу Рахункової палати і Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини⁶.

Конституційний статус Рахункової палати визначено в ст. 98 Основного Закону: «Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює Рахункова палата». Наведене положення є надміру загальним для того, щоб чітко визначити місце Рахункової палати в державному механізмі, зокрема її співвіднесеність з Верховною Радою України. Ці питання були розв'язані Законом України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» від 11 липня 1996 р.⁷ Проте Конституційний Суд України в Рішенні від 23 грудня 1997 р. у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) визнав неконституційними цілий ряд положень цього Закону, зокрема положення щодо найменування «Рахункова палата Верховної Ради України», а також щодо визначення її як органу вищого державного фінансово-економічного контролю⁸. Водночас науковці наполягають на зміні статусу цієї інституції і визначення Рахункової палати як вищого органу зовнішнього державного фінансово-економічного контролю. Статус «вищого органу» пропонується розглядати «лише в системі органів державного фінансово-економічного контролю, а не серед абсолютно всіх державних органів»⁹. У цьому зв'язку слід погодитися з думкою Е.В. Супрунюка, що застосування терміна «вищий» як до парламенту, так і до Рахункової палати призведе до протиставлення їх контролю з контрольною діяльністю інших органів, у тому числі й Президента України. Тим самим відбудеться порушення принципу «недопущення верховенства якої-небудь однієї гілки влади над іншою»¹⁰, що впливає зі ст. 6 Конституції України. Маємо зауважити, що хоча призначення Рахункової палати в юридичній науці та практиці залишається неоднозначним, при цьому практично жоден автор не заперечує існування тісних організаційних зв'язків, що існують між парламентом і Рахунковою палатою, адже в п. 16 ст. 85 Конституції визначено, що саме Верховна Рада України здійснює призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати. До того ж, як зазначалося, Рахункова палата здійснює контроль від імені Верховної Ради України. На думку Г.С. Журавльової, те, що Рахункова палата здійснює контроль за використанням коштів бюджету саме від імені парламенту, по суті означає парламентську природу такого контролю¹¹. Згадуваний контроль є парламентським прямо за змістом і знову ж таки парламентським, але опосередковано, за формою. Така опосередкованість зумовлена тим, що його безпосередньо здійснює не парламент, а спеціальний орган – Рахункова палата. Про парламентську природу контролю, здійснюваного Рахунковою палатою, свідчить і те, що ст. 98 Конституції, у якій у відповідний (загальний) спосіб визначено компетенцію Рахункової палати, розміщена в розділі IV «Верховна Рада України». Проте останній аргумент має відносне значення, адже в цьому розділі йдеться про загальний зміст компетенції Ради Національного бан-

ку України, яку аж ніяк не можна пов'язувати функціонально з Верховною Радою України.

Світова практика організації і функціонування державних органів, за змістом компетенції близьких чи подібних Рахунковій палаті, засвідчує, що їх співвіднесеність з парламентами і місце в державному механізмі насамперед залежать від прийнятої форми державного правління і порядку формування цих органів. Порядком формування Рахункової палати визначено ст. 85 (п. 16) Конституції, і він має суто парламентський характер. Звичайно в такий спосіб формуються органи близької чи подібної компетенції в країнах з парламентарними формами правління або в так званих парламентсько-президентських республіках. У таких республіках головною роллю у здійсненні виконавчої влади відіграє не президент, а політично відповідальний і підзвітний парламентові уряд.

Слід вказати на особливості конституційно-правового статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Основи цього статусу визначено в ст. 101 Конституції: «*Парламентський контроль* за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини». Тим самим вперше було передбачено утворення державного інституту, родовою назвою якого є «омбудсман» (зі старосведської – «посередник»). Вперше цей інститут виник у Швеції. Шведський риксдаг (парламент) у 1809 р. прийняв закон про правління, за яким законодавчий орган мав право обирати спеціального парламентського комісара (омбудсмана) для здійснення незалежного контролю за судами та адміністрацією, а також з метою урівноважити повноваження короля і риксдагу. При всій різноманітності організаційних форм інституту омбудсмана властиві певні загальні риси. Це насамперед призначення омбудсмана здійснювати контроль за діяльністю виконавчих та інших органів державної влади шляхом розгляду скарг громадян на дії цих органів чи їх посадових осіб про порушення відповідних прав¹². Нині інститут омбудсмана під різними назвами функціонує не тільки в країнах Західної Європи, а і практично в усіх так званих постсоціалістичних і пострадянських країнах.

У теорії конституційного права інститут омбудсмана також отримав неоднозначне тлумачення. Існує позиція, згідно з якою омбудсман не належить ні до законодавчої, ні до виконавчої, ні до судової гілки влади. Водночас він вважається одним із вищих органів державної влади в країні¹³. На думку Н.І. Карпачової, український омбудсман є «незалежним, конституційним, контрольним, субсидіарним органом позасудового захисту» прав і свобод людини і громадянина¹⁴. Ю. С. Шемшученко і Г. О. Мурашин¹⁵ вважають, що діяльність омбудсманів, за загальним правилом, має не контрольний, а наглядовий характер. У Росії деякі автори вказують на те, що омбудсман є «додатковим інститутом щодо інших правозахисних механізмів», а метою його створення визначають запровадження «довгострокової інституційної гарантії захисту прав людини»¹⁶. На думку Г.С. Журавльової, Уповноважений є посадовою особою Верховної Ради України, яка здійснює конституційно і законодавчо визначені власні повноваження в межах загальнопарламентської контрольної функції¹⁷, що прямо впливає не тільки зі ст. 101 Конституції, а й зі змісту статей 1, 4, 5 і 6 вказаного Закону. Водночас автор підкреслює, що, будучи призначуваною парламентом його ж посадовою особою, Уповноважений забезпечує наступництво в реалізації парламентської контрольної функції, адже конкретна особа може почати здійснювати відповідні повноваження під час одного скликання Верховної Ради України, а продовжити –

при наступному скликанні. До того ж Закон передбачає, що Уповноважений реалізує свою компетенцію навіть за умов дострокового розпуску (припинення повноважень) парламенту Президентом України, а також в усіх інших випадках, коли Верховна Рада України не працює в режимі сесії.

Як правильно зауважує Ю.Г. Барабаш, для чіткішого уявлення ролі омбудсмена та Рахункової палати у здійсненні парламентського контролю слід детально дослідити конституювання цих суб'єктів у закордонній практиці, звертаючи увагу насамперед на характер взаємовідносин між цими двома інституціями та парламентом¹⁸. Серед усіх закордонних аналогів зазначених контролюючих суб'єктів можна виділити два основних різновиди правового положення омбудсмена та органа фінансового контролю у системі владних стосунків. *Перший можна охарактеризувати як «парламентський»*. Йому притаманна така риса, як розгляд омбудсмена і рахункового органу як допоміжних інституцій при парламенті для здійснення парламентського контролю. Так, австрійський колегіальний варіант омбудсмена – Колегія народного правозахисту, здійснюючи свої повноваження, є незалежним. Водночас на Колегію покладено обов'язок сприяння у розгляді петицій та громадянських ініціатив, що надходять до Національної ради (парламенту). Стаття 54 Конституції Іспанії закріплює положення, згідно з яким Захисник народу підзвітний Генеральним кортесам. Контрольно-рахункові органи здебільшого мають саме «парламентський» статус. Відповідно до ст. 122 Конституції Австрійської Республіки Рахункова палата підпорядковується безпосередньо Національним зборам. Шведський риксдаг обирає ревізорів зі свого складу і дає їм відповідні інструкції (§ 7 глави 12 Конституційного Акта Швеції «Форма правління»). Статус допоміжного органу має Рахункова палата Італійської Республіки. *Другий різновид можна назвати як «самостійний»*. Він характеризується більшою незалежністю порівняно з «парламентським» різновидом контролюючих інституцій, хоча організаційні стосунки з парламентом все-таки мають місце. Так, відповідно до ст. 2 Федерального конституційного закону «Про Уповноваженого з прав людини в Російській Федерації» Уповноважений, здійснюючи свої повноваження, є незалежним і невідповідним будь-яким державним органам і посадовим особам. Уповноважений із захисту громадянських прав Республіки Польща може бути відповідальним лише перед Сеймом. «Парламентський адвокат Республіки Молдова виконує свої обов'язки незалежно від парламентаріїв, Президента Республіки Молдова, центральних та місцевих державних органів та посадових осіб усіх рівнів», – таку норму містить ст. 11 Закону Республіки Молдова від 17 листопада 1997 р. «Про парламентських адвокатів». Щодо контрольно-рахункових органів, то найбільш показовим прикладом є приклад країн Балтії (Латвія, Литва та Естонія). В їхніх новітніх Конституціях на рівні окремої глави закріплено правовий статус аналога нашої Рахункової палати – органів Державного контролю. Вони у системі державних органів визнаються самостійними та незалежними. На підставі аналізу конституційного законодавства та практики зарубіжних держав можна зробити певні висновки: до першої групи належать країни з усталеними демократичними традиціями, в яких парламент набув особливого значення і його авторитет визнається не тільки кожним громадянином, а насамперед – кожним посадовцем; до другої групи – держави, що здобули незалежність не так давно, які в минулому були державами партотратичного типу з тоталітарним режимом.

Отже, насамкінець зазначимо, що здійснення ВР України функції контролю за діяльністю органів виконавчої влади об'єктивно зумовлене органічним поєднан-

ням принципу законності з принципом розподілу влад, що передбачає підконтрольність виконавчої влади органу законодавчої влади. Тим самим забезпечується подальший розвиток основ парламентаризму на теренах України, а саме реальний парламентаризм є запорукою демократичного розвитку суспільства і держави.

1. *Мишин А. А.* Конституционное право зарубежных стран. – М., 1998. – С. 217.
2. *Сіренко В.* Без парламентського контролю правова держава неможлива // *Голос України*. – 1998. – № 196. – 13 жовтня.
3. *Шаповал В.М.* Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. – К., 1997. – С. 206-208.
4. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Уклад.: Ю.С.Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2: Д–Н. – 1999. – С. 710.
5. *Контрольні функції парламенту: український та зарубіжний досвід*. Інформаційно-аналітичне дослідження / За ред. Ковриженко Д. С. – К.: Програма сприяння Парламенту України, 2006. – С. 84.
6. *Журавльова Г.С.* Форми та механізм парламентського контролю // *Вісник Запорізького університету*. – 2009. – № 2. – С. 43.
7. *Про Рахункову палату Верховної Ради України*: Закон України від 11 липня 1996 р. // *ВВР України*. – 1996. – № 43. – Ст. 212.
8. *Рішення Конституційного Суду України від 23 грудня 1997 р.*: У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) // *Вісник Конституційного Суду України*. – 1998. – № 1. – С. 26.
9. *Кужьменко О.А.* Контроль за виконанням державного бюджету України як функція управління: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – С. 10.
10. *Сутрунюк Е.В.* Конституционно-правовые основы деятельности Верховной Рады Украины по обеспечению основных прав и свобод граждан: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Х., 1997. – С. 151.
11. *Журавльова Г. С.* Форми та механізм парламентського контролю // *Вісник Запорізького університету*. – 2009. – № 2. – С. 44.
12. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Уклад.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2: Д–Н. – 1999. – С. 265.
13. *Хаманева Н.Ю.* Место и роль института омбудсмана в системе правового контроля // *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. – 1992. – № 2. – С. 84.
14. *Карпачова Н.І.* Уповноважений з прав людини в системі конституційних механізмів захисту прав і свобод людини в Україні // *Конституція України – основа модернізації держави і суспільства*: Матеріали наукової конференції, черв. 2001 р. – Х.: Право, 2001. – С. 25.
15. *Шемшученко Ю.С., Мурашин Г.А.* Институт омбудсмана в современном буржуазном государстве // *Советское государство и право*. – 1971. – № 1. – С. 139-144.
16. *Хаманева Н.Ю.* Специфика правового статуса Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации и проблемы законодательного регулирования его деятельности // *Государство и право*. – 1997. – № 9. – С. 21; *Бойцова В.В.* Формирование института омбудсмана в России // *Правоведение. Известие вузов*. – 1994. – № 5-6. – С. 80.
17. *Журавльова Г.С.* Форми та механізм парламентського контролю // *Вісник Запорізького університету*. – 2009. – № 2. – С. 45.
18. *Барабаш Ю.Г.* Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії та практики: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – С. 22-25.